

Başvuru: 1 Mayıs 2017

Revizyon gönderimi: 5 Haziran 2017

Kabul: 29 Haziran 2017

OnlineFirst: 15 Temmuz 2017

Copyright © 2017 • Türkiye İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği

ISSN: 1308-4070 • eISSN: 2149-8148

www.isahlakidergisi.com

Bahar 2017 • 10(1) • 149–155

Kitap Değerlendirmesi

Şirket Aslında Ne? What is Corporation Actually?

Çağlar Mesci¹
Marmara Üniversitesi

Şirket-Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum

Joel Bakan

Istanbul, 2007, Ayrıntı Yayınları, 202 sayfa

ABD-Michigan, 1959 doğumlu Joel Bakan, tüm dünyada hatırı sayılır bir ün yapmış hukuk profesörüdür. Anayasa hukuku, hukuk kuramı, iktisadi hukuk ve sosyohukuk alanlarında çalışmalar yürüten Profesör Bakan, *Şirket* kitabıyla adını hukuk çevrelerinin dışında da duyurmaya muvaffak olmuştur. Joel Bakan'ın *The Corporation-Pathological Pursuit of Profit and Power* başlıklı kitabı, Rahmi G. Öğdül tarafından "Free Press trade/2005" basımı kullanılarak *Şirket-Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir. Çeviri eser toplam 202 sayfadır.

Şirket-Kâr ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum, *Giriş* dışında 6 bölümden müteşekkil bir eser olup bölüm başlıkları şöyle sıralanmaktadır: *Şirketin Egemen Konuma Yükselişi, Her Zamanki İş, Dışsallaştırma Makinesi, Demokrasi Ltd, Sınırsız Sorumsuz Şirketler, Hesaplaşma*.

Kitabın amacı, yazarı tarafından, bir kurum olarak modern şirketin evrimini ve temel saiklerini incelemek ifadesiyle belirlenmektedir. Kitabın cevap aradığı/cevaplamayı öngördüğü temel sorular şunlardır: *Şirket bugünkü hâline nasıl dönüştü? Şirketin doğası nedir ve patolojik karakteri ile toplum üzerindeki gücüne*

¹ Çağlar Mesci, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Programında yüksek lisansını tamamlamıştır. Eposta: mescicaglar@gmail.com

ait içerimler nelerdir? Zarara yol açma potansiyelini azaltmak için ne yapılmalıdır ve ne yapılabilir?

Şirket sözcüğüyle kitap boyunca –küçük şirketleşmiş işletmeler, mülkiyeti özel kişilere ait küçük yahut büyük işletmeler değil– halka açık Anglo-Amerikan şirketleri kastedilmekle beraber, ekonomik küreselleşmenin Anglo-Amerikan şirketlerin etkisine kazandırdığı ulusötesi nitelik/ulusaşırılaştırması bağlamında kitapta sunulan analiz ve argümanların dünyanın geri kalanı için de önemli içerimler taşıdığı belirtilmektedir.

Bakan, *patolojik kurum* yapısıyla insanlara ve cemiyete (topluma) yönelik tehlikeli bir gücü bünyesinde barındırdığını ileri sürdüğü *modern şirketin* evrimini sorgularken küresel sistem, ekonomi, iş dünyası, iş hukuku, sivil toplum ve psikoloji alanlarının uzmanlarıyla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ayrıca anlatımda akademik ve teknik jargondan kaçınarak eleştirel ancak herkesin anlayabileceği bir dili tercih etmekle, kitabın hedef kitlesini genişletmeyi de başarmıştır.

Şirketin Egemen Konuma Yükselişi başlığı altında, *şirket bugünkü hâline nasıl dönüştü(?)* sorusuna yanıt aranan ilk bölüm; şirketin ortaya çıktığı 1800’lerin sonlarından 1900’lerin başlarına kadarki süreci, bir diğer ifadeyle “borsa simsarları” diye de bilinen borsacıardan itibaren şirketin toplumu hükûmetlerden daha fazla yönlendirdiği 300 yıllık serüveni mercek altına alınmaktadır. İngiliz Parlamentosunun 1720’de şirketi, bazı istisnaları olmakla birlikte, 50 yıl süreyle yasa dışı ilan etmesi konusuyla başlayan ilk bölüm; 1720’de çıkarılan “Dolandırıcılık Yasası”nı, 1564’de Kraliyet Madenleri Kumpanyası’nın (Company of Mines Royal) her biri 1.200 sterlinden satılan yirmi dört hisse yoluyla finanse edilmiş anonim bir şirket olarak kuruluşunu, XVII. yüzyılın son on yılında anonim şirketin sömürgelerdeki girişimlerin finansmanı için yaygınlaşması ve anonim şirketlerdeki toplam yatırım miktarının iki katına çıkmasını, 1712’de Thomas Newcomen’in buharla çalışan bir makina icadını, 1825 yılında Dolandırıcılık Yasası’nın iptalini, demir yolu inşaatlarını, 1793’te şirketin tüzel kişiliğe sahip oluşunu, şirket birleşmelerini, şirketlerin duygulara dokunmasını, şirketlere bir insan çehresi verilmeye başlanıp muhataplarını kendileriyle özdeşleşmeye yönlendirmelerini, sosyal sorumlulukları, “Yeni Anlaşma” (New Deal) ve sonrası ile İkinci Dünya Savaşı süreçlerini, 1960 ve 1970’lerde yaşanan gelişmeleri kapsamaktadır. Bahsi geçen konuları şirketlerin gücünü arttıran önemli kilometre taşları gibi gören Bakan; kitabın ilk bölümünü, ilgili düzenlemelerin hükûmet eliyle devamlı surette genişletilmesinin, sendikalar ve sosyal programlar sayesinde artan şirket gücünü kısmen de olsa dengelediğini vurgulayarak tamamlamaktadır.

Her Zamanki İş başlıklı II. Bölüm’ün içeriği doğrultusunda görüşlerine başvuru alan başlıca uzman ve düşünürler arasında şu isimler göze çarpmaktadır: Tom Kline (Pfizer firmasında ikinci başkanlık yapmıştır), Hank McKinnell (Pfizer Başkanı ve CEO’su),

Ira Jackson (Harvard İşletme hocalığı görevini üstlenmiştir), Milton Friedman, William Niskanen (Ford'un eski iktisatçılarından ve Cato Enstitüsü Başkanı), Peter Drucker, Debora Spar (Harvard İşletme Okulu Profesörü), Noam Chomsky. Hâlihazırda şirketin para kazanmak olan birincil amacıyla kıyaslandığında ikinci sırada kalmakla birlikte, hayır işleri de şirket planlarında yer almaktadır. Şirketlerden iyi mal yanında iyilik de beklenmesi (daha doğru bir ifadeyle şirketlerin nihai amaçları olan kâr uğruna iyilik faaliyetlerinde de yarışması) yüzünden iş dünyası liderleri, günümüzde şirketlerinin kâr ve zarardan başka şeylerle de ilgilendiğini söylemekte ve kendilerinin yalnızca hissedarlarının değil, toplumun sorumluluğunu da üstlendiğini belirtmektedirler. Buna karşın Joel Bakan, şirketin kendisinin değişmediği, modern formu ortaya çıktığında nasılsa bugün de salt öz-çıkarını gözettiği kanaatine sahiptir. Bu noktada toplumsal bir eleştiri getiren Bakan'a göre toplum, şirket karakteristiğine benzer psikopatik özellikler taşıyan kişileri menfur addederken toplumun en güçlü kurumu mevkisindeki şirketin psikopat karakterine tuhaf bir biçimde kabul ve rıza göstermektedir.

Harvard Üniversitesinde işletme dersleri vermiş olan Ira Jackson, bugünün önde gelen CEO'larının merhamet geliştirme çalışmalarının ve yalnızca kendi şirketlerinin hissedarlarını dikkate almak yerine sosyal ve çevresel kaygılarla hareket etmelerinin, *vicdanlı kapitalizm* ismini verdiği kapitalizmin yepyeni bir evresini müjdelediğini dile getirmektedir. Nitekim şirketler, ahlaki zeminde yükselmek için de birbirleriyle rekabet etmektedir. Öyle ki yüz kadar CEO'nun, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin genel ilkelerine bağlı kalacaklarını açıklaması üzerine, Başkan Bush da şirket sorumluluğunun temel bir işletme değeri, hatta bir vatanseverlik görevi olduğu beyanında bulunmuştur.

Burada, *şirket sorumluluğu* konusu çerçevesinde tartışılan kimi hususlara çeşitli itirazlar getiren bir grup uzmanın görüşlerinden kısaca bahsetmekte yarar vardır. Bu gruptaki dünyaca ünlü iktisatçılardan Nobel ödüllü Friedman, toplum için şirketlerin iyi, aşırı müdahaleci devlet yönetiminin kötü olduğu kanaatini taşımasına rağmen, şirketlerin topluma yönelik iyilik yapma çalışmalarına da karşı çıkmaktadır. Çünkü bir şirketin, hissedarlarının malı olduğunu ve hissedarların parasının kendi mali sonuçlarıyla alakasız, sosyal sorumluluk varsayılan amaçlar uğruna harcanmaması gerektiğini savunmaktadır. Friedman, şirket yöneticileri nazarından tek sosyal sorumluluğu hissedarları adına olabildiğince çok para kazanma kaydına bağlamaktadır. Bu esas itibarıyla ahlaki bir zorunluluk içinde yapmaları icap edenler varken ahlaki davranma sanısıyla tercihini kâr yerine sosyal ve çevresel hedeflerden yana kullanan yöneticilerin eylemini ise gayriahlaki bulmaktadır. Friedman, şirketlerin sosyal sorumluluk görevine yalnızca hissedarlarının servetlerini maksimize etmeyi atfeden yöneticilerin hatalı davranmadığı ve sosyal sorumluluk faaliyetlerinin de ancak şirketin öz-çıkarına hizmet etmesi hâlinde hoş görülebileceği kanısındadır. Joel Bakan ise şirketlerin teşkilinin yasalar uyarınca gerçekleşmesi ve yöneticilerin ne yapıp ne yapamayacaklarının yanı sıra görevlerinin ne olduğunun da yasalarda açık ve net biçimde

belirlenmesi üzerinden bakıldığında, şirketlerin sosyal sorumluluk kaygısı gütmemesini yasaların yasakladığının görüleceğini ileri sürmektedir. Şirket avukatı olarak 23 sene çalışan Robert Hinkley de aynı hususu şu sözlerle belirtmektedir: “Tüm dünyadaki şirketin amacı hemen hemen aynıdır. Hissedarlara karşı yasal bir görevi vardır ve bu görev para kazanmaktır. Yasa şirketin sadece kendi çıkarını gerçekleştirmesine izin verir, kamu çıkarına yönelik sorumluluktan söz edilmez. Dolayısıyla şirketler hukuku, etik ve sosyal kaygıları konu dışı ya da şirketin temel emimamesine engel olarak varsayar.” Filhakika XIX. yüzyıl İngilteresi’nin Hutton-West Cork Demir Yolu Şirketi davası ile Dodge-Ford davası kararları, tüm şirket yöneticilerinin hissedar çıkarlarını diğer her çıkarın üstünde tutma yasal görevi taşıdıkları ve öteki çıkarlara hizmet etmeye yönelik yasal bir otorite taşımadıklarını belirten hukuk ilkesini simgelemektedirler.

Psikopati konusunda uluslararası üne sahip psikolog Dr. Robert Hare ise, Bakan’ın şirketin karakteristiğine ilişkin görüşlerini desteklemektedir. Dr. Hare’e göre, şirket yöneticileri psikopat olmamasına rağmen şirket uzmanı rolüyle hareket ettiklerinde takındıkları çoğu tutum ve giriştikleri çoğu eylem psikopatik niteliktedir. Bu bağlamda şirketin psikopatik özelliklerinin de şunlar olduğunu belirtmektedir: Şirket *sorumsuzdur*, çünkü şirket kendi hedefine ulaşmak için diğer herkesi riske atar; kamuoyu dâhil *her şeyi kendi çıkarları için kullanmaya çalışır* ve her zaman ‘Biz bir numarayız, en iyisi biziz’ benzeri laflar eden bir *gösteriş budalasıdır*. *Empati yoksunluğu ve asosyal eğilimler* de şirketin belirgin özelliklerindedir. Davranışları, kurbanlarıyla gerçekten ilgilenmediklerini göstermektedir. Aynı minvaldeki bir diğer tavır da şirketlerin çoğunlukla kendi eylemlerinin sorumluluğunu kabul etmeye yanaşmamaları ya da vicdani yükümlülük taşımamalarıdır. Şirketler, yasaya aykırı davranırken yakalandıklarında, büyük para cezaları ödeyip daha önce yapmış oldukları şeyi yapmayı sürdürürler. Zira pek çok durumda ödedikleri para cezaları ulaştıkları kâra kıyasla çok cüzi miktarlarda kalmaktadır. Dr. Hare, ayrıca şirketlerin sosyal sorumlulukla ilgilerini, psikopatların tehlikeli öz-takıntılı kişilikleri saklamak için cazibeyi kullanma yeteneklerine benzetmekte ve aslında kendileri dışında hiç kimse, hiçbir şey umurlarında değilken şirketlerin sosyal sorumluluk sayesinde kendilerini merhametli ve diğerleriyle alakadarmış gibi gösterebildiklerini düşünmektedir.

Dışsallaştırma Makinası başlığını taşıyan III. Bölüm’ün kapsamında Janis Sarra (şirket hukuku uzmanı), Milton Friedman, Charles Kernaghan (Ulusal İş Komitesi yöneticisi), Noam Chomsky, Robert Monks (iş adamı), Ray Anderson (dünyanın en büyük ticari halı imalatçısı olan Interface Inc.in kurucusu ve başkanı) ile görüşülmüştür. Bölümde üzerinde durulan konular ise ana hatlarıyla şöyle sıralanmaktadır: Şirketler tarafından bütünüyle başkalarının sorunları olarak görülen, Friedman’ın bir enerji santralinden çıkan isle gömleği kirlenen kişiyle örneklendirdiği ve iktisatçıların da “bir işin, gerçekleşmesine rıza göstermeyen ya da gerçekleştirilmesinde herhangi bir rol almayan üçüncü şahısların üzerindeki etkisi” diye tanımladıkları *dışsallık* olgusu; yeni küresel ekonomi düzeninde

yapılan fabrikaların yerini ve bu fabrikaların çalışma koşullarını tespit etmek ve “sweatshop” emeğin kullanılmasını engellemek için uğraş veren Ulusal İş Komitesi yöneticisi Charles Kernaghan’ın, Dominik Cumhuriyeti ve Honduras’taki iş yerlerinin emeği istismar edilen çalışanlarından bizzat öğrendiği Amerikan şirketlerinin hangi koşullarda üretim yaptıkları sorunu; Amerika’nın en önemli ve etkili iş adamlarından Robert Monks ile Interface Inc.’in kurucusu ve başkanı olan Ray Anderson’un şirketlere yönelik mezkûr tenkitlere katıldıklarına dair değerlendirmeleri; Roosevelt Dönemi’nde, 1938’te yürürlüğe giren “Adil Çalışma Standartları Yasası” ile *sweatshop*ların, çocuk emeğinin ve üretim mekânı ev olan endüstriyel emeğin yasaklanması; şirketlerin, tüzel kişiliğe ve hissedarlarının sınırlı sorumluluklarına dayanarak yol açtıkları hukuksuzluklardan sorumlu tutulamamaları meselesi.

III. Bölüm’de yer verilen konulara ait bazı olay örnekleri ile somut verilere ilişkin birkaç detaya aşağıda değinilmektedir: 1993 yılında, 1979 model Chevrolet Malibu sahibi Patricia Anderson’nun geçirdiği trafik kazasında yakıt tankının patlamasıyla alev alan araçta bulunan üç çocuğunun vücutlarının %60’ından fazlasında ikinci ve üçüncü dereceden korkunç yanıklar meydana gelmiş, ayrıca çocuklardan birinin de bir eli kesilmek zorunda kalmıştı. Chevrolet’nin bir yıl önce ürettiği Malibularda yakıt tankı tampondan 51 cm uzaktayken 1979’da bu uzaklık 28 cm’e düşmüş ve yakıt deposunu otomobilden ayıran metal kuşağın kullanılmasından da vazgeçilmişti. Çünkü bir General Motors markası olan Chevrolet’nin üreticileri maliyeti düşüreceği gerekçesiyle yakıt tankını tampona daha yakın bir noktaya yerleştirmeye başlamışlardı. Anderson’un açtığı davada, bir dışşallık örneği olarak General Motors’un bu riski bildiği ancak yaptığı kâr-zarar hesabı sonucunda araçları geri çekmemeyi kendisi için daha uygun bulduğu açığa çıkmıştır. ABD ve Avrupa merkezli firmaların üretim yaptıkları, adresleri gizlenen, dikenli tellerle, silahlı muhafızlarla çevrili fabrika ve sweatshoplarda çalışan genç kadın işçiler dövülmekte ve hatta tecavüze uğrayabilmektedirler. Günde on dört saati bulan çalışma saatlerine karşılık acınacak derecede düşük ücret ödemesiyle yetinilmeyip tuvalet molalarını azaltmak için sağlıksız ve kirli içme sularının miktarına dahi müdahale edilmektedir. Amerikan Çalışma Bakanlığının, 2000 yılında yaptığı bir araştırmaya göre konfeksiyon endüstrisindeki iş yerlerinin %67’si, Adil Çalışma Standartları Yasası’nın asgari ücret, fazla mesai ve çocuk ücretlerine dair hükümlerine riayet etmemektedir.

Demokrasi Ltd. adını taşıyan IV. Bölüm’ün en dikkat çekici bahsi; iş dünyasının geneli tarafından desteklenmesine rağmen bir grup azınlık banker ve şirket yöneticisinin ekonomik düzenlemeler konusunda çok ileri gittiğini düşündüğü 32. Amerikan Başkanı Franklin D. Roosevelt’i devirip, yerine Mussolini ve Hitler’in kamu borçlarını kapatmaları, enflasyonu durdurmaları, ücretleri aşağıya çekip işçi sendikalarını kontrol altına alma gibi icraatlarının etkisiyle ve Federal Hükümet’in kapitalist sistemi tehdit ettiğine inandıklarından faşist bir diktatör getirmeye girişmeleridir. Roosevelt

hükümeti 1933'te göreve başlar başlamaz büyük şirketler ve bankalar üzerindeki devlet denetimini güçlendiren *Yeni Anlaşma (New Deal)* programını yürürlüğe koydu. New Deal ile alınan altın standardından vazgeçme kararının kendilerine pahalıya patlayacağını düşünen bankalar ise, eski askerlerle dahi iş birliği yaparak Roosevelt'ten kurtulmaya çalışmıştı. Planları; kongre şeref madalyasıyla iki kez ödüllendirilmiş dört kişiden biri olan emekli General Smedley Butler'ın açılacak genel işlerden sorumlu bakanlık gibi yeni bir pozisyona atanmasını sağlayıp, ardından da Roosevelt'in sağlığının kötüleştiği iddiasıyla başkanlığa Butler'ı getirerek ülke yönetimine hâkim olmaktı. Ancak Smedley Butler, planan darbe girişimini 20 Kasım 1934'te Amerikan Karşıtı Faaliyet Komisyonuna bildirerek açığa çıkarmıştı. Bakan, komplocuların Yeni Anlaşma'dan duydukları rahatsızlığı, Yeni Anlaşma'nın parasal çıkarları değil halkın menfaatini öncelemesi üzerinden okumaktadır.

IV. Bölüm, Yeni Anlaşma konusunun akabinde, 1970'lerin başından bu yana şirket-hükümet ilişkilerinin geçirdiği değişim süreciyle devam etmektedir. Bu husustaki tartışma, şirketlerin 70'lerden itibaren Washington'da açtıkları bürolar aracılığıyla seçimlere yönelik finansman sağlamaları ve bunun dayanakları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Nitekim Pfizer CEO'su Hank McKinnell, şirket yararına politikacılar arasında lobi faaliyetleri yaptığı zaman kamu yararını da desteklediğine inanmaktadır. Bir diğer deyişle McKinnell, hükümet politikalarını değiştirme maksadıyla gerçekleştirdiği lobi faaliyetlerini hem şirketin hem de kamunun menfaatini temin doğrultusunda yürüttüğü iddiasına sahiptir. Buna karşın Bakan'ın örneklerle desteklediği savı, firmaların bir fayda-maliyet hesabı sonucunda harekete geçtikleri, yani yaptıkları yardımdan fazla bir fayda göreceklere umdukları için seçimlere finansman sağladıkları yönündedir. Dahası günümüzde, şirketlerin darbe girişimiyle ulaşamadıkları amaca kan dökmeden ve mermi yerine dolarla ulaştıklarını ileri süren Bakan, böylelikle şirketlerin hükümet kararlarında etkili olabildiklerini de vurgulamaktadır. Yazar, bölüm sonunda değindiği; şirketlerin yapısıyla sosyal sorumluluğunun birbirinin zıddı olduğu, şirketlerin sadece kendilerinin ve maliklerinin çıkarlarını destekleyecek faaliyetlerin peşine düşebilecekleri, art niyetli bir sosyal sorumluluk almaya ve kamu yararını çoğaltmaya şirketlerin kapasitelerinin de yöneticilerin yetkilerinin de uyarlık taşımadığı şeklindeki tespitleri çerçevesinde cinayet ve hırsızlığa karşı nasıl yasal önlemler alınıyorsa aynı gerekçelerle şirketlerin de benzeri yasal düzenlemelere muhatap kılınmasının elzem olduğu uyarısını yapmaktadır.

Sınırsız Sorumsuz Şirketler, başlıklı V. Bölüm'de ele alınan sorunlar şöyledir: Eğitim sektöründeki gibi başarı durumuna bakılmaksızın taşeronluk ve özelleştirmeler yoluyla şirketlerin kamusal alanlarda artan ağırlığı; şirketlerin kârlarını yükseltmek için yasal denetimin yetersiz kaldığı reklamlarla çocukları etkileyerek ebeveynlerine ulaşmayı bile denemesi; reklamların etkisiyle çoğalan sağlıksız fast-food ve şekerleme tüketiminin meydana çıkardığı obezitenin halk sağlığını bozması; şirketlerin mezkûr reklamlar yoluyla *tüketici* olarak ürettiği ve/veya *gelişen tüketici* olarak gördüğü çocukların

yalnızca fiziksel değil zihinsel bakımdan da sağlıksız gelişmelerine yol açması; sokak gibi kamusal alanların neredeyse tamamen ticarileşmesi, hatta ortadan kalkması; tüketici niteliği taşımadığı hâlde gerek birey gerekse grup üzerinde uygulanan ve *gizli pazarlama* denilen pazarlama sahtekârlığı; bir şirketin reklam politikalarında kullanma kaydıyla yaşamlarına sponsor olduğu Chris Barrett ve Luke McCabe vakaları.

Hesaplaşma adlı son bölümde Bakan, önceki bölümde bahsini açtığı şirket merkezli problemlere verilen tepkiler ve bunlara yönelik çözüm arayışları üzerinde durmaktadır. Hükûmetlerin deregülasyonlarla şirketlere daha geniş alan açmaları; 2000'lerin başında protestocuların APEC, Dünya Ticaret Örgütü, G8 gibi ekonomik toplantıları protestoları; kapitalizmin, sosyalizmin çöküşü sonrası rakipsiz gibi görünmesine rağmen, dünya nüfusunun yarısının fakirlikle boğuşmasının müsebbibi oluşuyla kendi karşıtlarını kendisi yaratan bir sisteme dönüşmesi; kapitalizmin, komünist manifestonun muadili ahlaki prensiplere sahip olması lüzumuna binaen üç bilim insanının bu doğrultuda bir şirket manifestosu yazma girişimi; şirketlerle ilgili düzenlemeyi hükûmetin mi, piyasanın mı yoksa şirket hissedarlarının mı yapmasının doğru olacağı; devletin bir yaratımı, kamusal politikanın bir ürünü olan şirketin imtiyazının lüzumu hâlinde hükûmet eliyle iptal edilebileceği; şirketin yeniden yapılandırılması gerektiği, ancak bunun nasıl ve kim yararına yapılacağı sorunsalları gibi hususları ele alan Joel Bakan çözüm önerilerini ise şu üç başlık altında sunmaktadır: (i) *Düzenleyici sistemi ıslah etmek*, (ii) *Politik demokrasiyi güçlendirmek*, (iii) *Güçlü bir kamusal alan yaratmak*.

Kitabı yazarken bir kurum olarak şirketin özgün nitelikleri doğrultusunda gerçek karakterini açığa çıkarmayı amaçlayan Bakan'ın, şirketin çoğu kez gözden kaçırılan yönlerine ışık tutmakla kalmayıp şirketin görünmeyen yüzünü de sahadan örneklerle yansıtarak bu amacına ulaştığı düşünülebilir. Bakan, kitabında yalnızca şirketlerin yapısal sorunlarını tespitinde bulunmakla kalmamış bunlar için çözümler de önermiştir. Şirketler, sosyal sorumluluğu olumlu imajlarını arttırıp, reklam-tanıtım yapabilecekleri bir alan gibi gördüklerinden sosyal sorumluluk faaliyetlerinde yer alabilmektedirler. Şirketlerin sosyal sorumlulukta yarışmaları toplumsal faydayı da arttıran bir faktör olmasına rağmen Joel Bakan'ın kitap boyunca tekraren vurguladığı konulardan biri, şirketlerin kendi çıkarlarını her şeyin üzerinde tuttukları ve bunun şirket hukukunca da meşru olduğudur. Acaba şirket yöneticileri ve çalışanları bir sosyal sorumluluk faaliyeti sebebiyle hukuka aykırı davrandıkları gerekçesiyle dava edilmişler midir? Akla gelen bir diğer soru ise, *şirketlerin yüzde kaçının faydalarına olmayacak ya da zararlarına olacak biçimde sosyal, kamusal bir sorumluluk faaliyetinde bulunduğu?* Bakan, tespitleriyle şirket üzerine eleştirel düşünmeye, şirketlerin günümüz insanın bireysel ve toplumsal yaşamına etkileriyle yerinin, yapısının, hâlihazırda işleyişinin sorgulanmasına yol açan, öncül bu çalışmasında örneklerle desteklenen şirket tenkitlerinin ne kadar isabetli olduğu, Anglo-Amerikan şirketleri ve Anglo-Amerikan şirket yapısı dışındaki dünya şirketleri için ne kadar geçerli olduğu yapılacak akademik araştırmalarla test edilmeye muhtaçtır.